

# Mieczysław Jacher

---

## Integracja a adaptacja kulturowa w społecznościach pogranicza - na przykładzie Śląska Opolskiego

---

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 9, 85-95

---

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Władysław Jacher**

Uniwersytet Śląski w Katowicach  
Instytut Socjologii

# **Integracja i adaptacja kulturowa w społecznościach pogranicza – na przykładzie Śląska Opolskiego**

## **Przestrzeń pojęć**

Już w 1946 roku Stanisław Kolbuszewski dostrzegał potrzebę przewyciężenia atmosfery tymczasowości na Dolnym Śląsku i na Śląsku Opolskim. Pisał wtedy: „Człowiek nie może żyć na stałe wśród obcych, nie może żyć z wieczną świadomością tymczasowości i bez wsparcia o przyszłość i tradycję: życie zaś dopiero wtedy nabiera znamion trwałości, gdy się ma własny dom, gdy się jest »u siebie«. A »u siebie« znaczy mieć nie tylko materialne rzeczy, ale swoją własną atmosferę duchową. Tę atmosferę trzeba było dopiero stworzyć i tworzyć ją powoli, a bezwiednie przypadkowy zespół ludzi, nawykających do siebie z wolna i w miarę czasu zżywających się z sobą”<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> S. Kolbuszewski: *Kolumna duchów nad nami*. „Odra” 1946, nr 42, cyt. za: Tenże: *Oswajanie krajobrazu. Z problematyki integracji kulturowej na Ziemiach Zachodnich*. W: *Symbolika regionów. Studia etnograficzno-folklorystyczne*. Red. D. Simonides. Opole 1988, s. 67.

W tym cytacie istotnego sensu nabiera problematyka integracyjna i adaptacyjna w społecznościach pogranicza, takich jak np. Śląsk Opolski. To dzięki integracji i adaptacji kulturowej obca i niezagospodarowana społecznie i kulturowo przestrzeń mogła się wpisać w rzeczywistość polską bez utraty własnej, rodzimej tożsamości kulturowej.

Badanie procesów społecznych na Opolszczyźnie po II wojnie światowej wymaga porządkujących i wyjaśniających te procesy pojęć i teorii. Za takie można uznać: teorię integracji społecznej, więzi społecznej, a w dalszej kolejności koncepcję zbiorowości terytorialnej (gminy, regionu), kategorie „swój”, „obcy”, marginalności, tożsamości, grupy etnicznej, korelatów integracji i adaptacji kulturowej oraz rozumienia wzorów społeczno-kulturowych. Tylko w świetle tych teorii i pojęć można interpretować materiały empiryczne i formułować wnioski o charakterze naukowym. Badacze zjawisk socjologicznych na Śląsku Opolskim, zapominając o tym, tworzyli prace przypominające bardziej eseistykę naukową niż rzetelne studia socjologiczne.

Można się o tym przekonać, studiując bardzo liczne opracowania, raporty i sprawozdania z badań socjologów, politologów, kulturoznawców, językoznawców, etnologów czy historyków zajmujących się problematyką Śląska Opolskiego po 1945 roku. Wiele z tych prac cechuje koniunkturalność lub zbyt wysokie nasycenie treściami polityczno-ideologicznymi, ale większość z nich stanowią studia wybitnych socjologów polskich, takich jak S. Ossowski, J. Chałasiński, S. Nowakowski, K. Kwaśniewski, K. Żygulski<sup>2</sup>, a także nowe liczne prace młodego pokolenia socjologów<sup>3</sup>. Publikacje te rysują wyraźny obraz procesów integracji i adaptacji społecznej i kulturowej na Śląsku Opolskim po 1945 roku.

Integracja jest pojęciem egzystencjalnym i dotyczy zarówno jednostki, jak i grupy i każdej społeczności. Wynika to stąd, że człowiek jako byt społeczny szuka społeczności, w ramach których mógłby pełnić swoje role, rozwijać osobowość i wyrażać aspiracje zgodnie ze swą kulturą i przyjętym systemem wartości. Również w każdym systemie niezbędna jest integracja, aby mógł działać i osiągać wyznaczone cele w ramach całego społeczeństwa. Z tego punktu widze-

<sup>2</sup> Zob. S. Ossowski: *Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*. „Przegląd Socjologiczny” 1947, t. 2; J. Chałasiński: *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie „Kopalnia”*. „Przegląd Socjologiczny” 1935, z. 1–2; S. Nowakowski: *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim*. Poznań 1957; K. Kwaśniewski: *Adaptacja i integracja kulturowa ludności Śląska po II wojnie światowej*. Wrocław 1969; K. Żygulski: *Procesy integracji społecznej na Opolszczyźnie w latach 1944–1964*. W: *Materiały Sekcji Socjologicznej Sesji XX-lecia*. Cz. I. Opole 1967.

<sup>3</sup> Mam na myśli prace badawcze prowadzone w Instytucie Śląskim w Opolu oraz prace powstałe w latach 1985–1990 w WSP w Opolu i w Uniwersytecie Śląskim: w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych 09.03., podproblemu 01-04, koordynowanego przeze mnie. Owocem tych badań jest publikacja: *Wzory społeczno-kulturowe młodego pokolenia Ziemi Zachodnich*. Red. B. Kozera, T. Michalczyk. Opole 1991.

nia integracja jest czymś pozytywnym, bo prowadzi do podmiotowości jednostki, samookreślenia się społeczności i do zbiorowego działania.

Kategoria integracji pozwala obserwować zarówno trwanie, jak i zmianę w jednostce i w społeczeństwie. Wskaźnikami integracji bądź dezintegracji mogą być zarówno określone zachowania ludzi i społeczności, jak i wyrażane przez te byty postawy, opinie, sądy. Badaniom socjologicznym na Śląsku Opolskim przyświecał przede wszystkim cel praktyczny i stąd pojęcie integracji służyło poznaniu konkretnych zjawisk społecznych, wobec których ludzie zajmują określone stanowiska i wyrażają własne opinie. Trzeba mieć świadomość, że wieloaspektowy i wielopłaszczyznowy proces integracyjny był wypadkową wielu czynników: demograficznych, gospodarczych, politycznych, religijnych, a z drugiej strony odgrywał rolę stymulatora całej gamy różnych zjawisk i procesów społecznych, towarzyszących np. rodzimej ludności śląskiej w kontakcie z innymi grupami osiedleńczymi.

Wśród zachodzących zjawisk ważną rolę odgrywał proces stygmatyzacji – „naznaczenia”, polegający na tym, że pewne wyróżniki tożsamości etnicznej ludności śląskiej, takie jak np. gwara śląska, obyczaje śląskie, wzory gospodarowania, nadawały jednostce status sytuujący ją w wyraźnie upośledzonej pozycji w układzie ról społecznych i stosunków interpersonalnych<sup>4</sup>.

To swoiste naznaczenie sprawia, że dla wielu przedstawicieli grupy mniejszościowej najistotniejszym składnikiem wzoru osobowego staje się jaźń odzwierciedlona, czyli – jak pisze Florian Znaniecki – „osobnik ujęty tak, jak przedstawia się sobie samemu, gdy uświadamia lub wyobraża sobie, że jest przedmiotem zainteresowania pewnego kręgu społecznego. Cała treść i znaczenie tej jaźni społecznej wyznaczone są pierwotnie i podstawowo przez to, co o osobniku tym mówią inni i jak się względem niego zachowują”<sup>5</sup>.

Konsekwencją tego rodzaju zachowań i wyobrażeń o sobie przedstawicieli grup mniejszościowych jest syndrom uprzedzenia etnicznego. „Uprzedzenie etniczne to niechęć oparta na błędach i sztywnej generalizacji. Może być ono odczytywane i wyrażane przeciwko całej grupie lub jednostce, ponieważ jest ona członkiem tej grupy”<sup>6</sup>.

Sytuację społeczną rodzimej ludności śląskiej na Opolszczyźnie da się w pewnym sensie wyjaśnić za pomocą pojęcia marginalności. Może się ona przejawiać jako:

1. Dwukulturowość – charakteryzuje się tym, że człowiek marginesu to osobnik „żyjący i głęboko podzielający życie kulturowe i tradycje dwóch społeczności. Nigdy nie chce, nawet gdy może, całkowicie zerwać ze swoją przeszłością i tradycjami, a nie jest całkiem akceptowany z powodu uprzedzeń w nowej społecz-

<sup>4</sup> H. Eidheim: *When Ethnic Identity in Social Stigma*. London 1969, s. 39.

<sup>5</sup> F. Znaniecki: *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości*. Warszawa 1974, s. 119.

<sup>6</sup> G.W. Allport: *The Nature of Prejudice*. New York 1958, s. 10.

ności, w której szuka miejsca. Żyje na marginesie dwóch kultur i dwóch społeczeństw, które nigdy nie przenikają się ani nie mieszają wzajemnie”<sup>7</sup>. Charakterystyka ta, odnosząca się do jednostek, odpowiednio zmodyfikowana nadaje się do opisu specyficznej sytuacji grup mniejszościowych.

2. Obecność – analizując to zjawisko w perspektywie fenomenologicznej, można zauważyć, iż w przypadku „obcego” zachwianiu ulega „względnie naturalna koncepcja świata”, czyli zespół gotowych i godnych zaufania idei interpretowania świata społecznego, nabytych w procesie socjalizacji. Problem „obcego” polega więc na załamaniu się „myślenia jak zwykle” (*thin-king-usual*), co jest nieuchronnym następstwem przeniesienia w nowe otoczenie społeczne<sup>8</sup>.

3. Deprywacja – dotyczy zarówno upośledzenia o charakterze obiektywnym (np. ograniczenie dostępu do dóbr ekonomicznych i kulturowych, ograniczanie udziału w strukturach władzy, elitach wykształcenia, przywilejach związanych z awansem), jak i „uprzedzenia względnego”, opisywanego przez teorię grup odniesienia.

Problem integracji na Śląsku Opolskim można ujmować zarówno od strony czynników formalnych, jak i treściowych. Formalnie – obiektywne procesy historyczne ukształtowały określony układ relacji między różnymi grupami Polaków i rodzimymi mieszkańcami w trakcie codziennego życia na Śląsku Opolskim. Relacje te wypełnione zostały treściami subiektywnymi wynikającymi z odrębnych systemów wartości i własnego etosu kulturowego, który wpływał na zachowania osobiste i stosunek do innych grup osiedleńczych. Zważywszy, że integracja jest procesem ciągłym, jej zaawansowanie przejawia się w konkretnych działaniach i postawach ludzi wobec siebie, wobec środowiska życia i pracy, wobec pewnych symboli i kultury. Natomiast o adaptacji społecznej i kulturowej można mówić wtedy, gdy w obrębie danej kultury dokonuje się zmiana elementów, a więc rezygnacja z niektórych spośród nich bądź ich modyfikacja w taki sposób, aby ułatwiły współzycie z reprezentantami innej kultury w zbiorowych lub jednostkowych kontaktach. Adaptacja społeczno-kulturowa jest więc rezultatem takiego procesu, który pozwala jednostce lub grupie na porozumienie się i współpracę z przedstawicielami innej kultury. Nie zapominajmy, że termin „adaptacja” został zaczerpnięty z biologii i oznacza przystosowanie się wszelkiego organizmu żywego do życia i otoczenia.

W warunkach społecznych adaptacja dotyczy zmian w osobowości, w społeczności i w kulturze, pozwalających jednostce i zbiorowości żyć i działać efektywnie. Adaptacja społeczno-kulturowa polega na przystosowaniu się grup i jednostek do nowych sytuacji społecznych, do kontaktów kulturowych, prowadząc do łączenia się, do integracji jako jej wyższej fazy. Adaptacja obejmuje

<sup>7</sup> K. Kwaśniewski: *Zderzenie kultur*. Warszawa 1982, s. 36.

<sup>8</sup> A. Schütz: *The Stranger. An Essay in Social Psychology*. In: *Collected Papers*. T. 3. The Hague 1971, s. 96 i n.

wielość procesów społecznych, które ostatecznie prowadzą do bliskich, bezpośrednich kontaktów kulturowych, w których wyniku dokonuje się integracja osobowości i społeczności.

W polskiej literaturze socjologicznej pojęciem adaptacji społeczno-kulturowej posługiwali się badacze przemian społeczno-kulturowych na Ziemiach Zachodnich po II wojnie światowej<sup>9</sup>. Adaptacja rozumiana była ogólnie jako „narastanie współżycia między różnymi grupami, wyrównywanie się wzorów kulturowych i całokształt procesów prowadzących do wytworzenia się jednej społeczności”<sup>10</sup>. Określenie to obejmowało proces przystosowania się jednostek i grup zarówno do przemian społecznych, jak i kulturowych określonego systemu społecznego (regionalnego, lokalnego).

Została też przedstawiona propozycja ogólnego wskaźnika bezpośredniego pomiaru stopnia akceptacji społeczno-kulturowej jako wzajemnego przystosowania się różnych grup w danym społeczeństwie, ze względu na rozmaite, właściwe im tradycyjne elementy kulturowe. Takim wskaźnikiem jest, zdaniem Krzysztofa Kwaśniewskiego, określenie stosunku elementów zachowanych we własnej tradycji do elementów odrzuconych z własnej tradycji w efekcie konfrontacji z nowym środowiskiem<sup>11</sup>. Wynika stąd, że adaptacja społeczno-kulturowa ogranicza się do modyfikacji własnej kultury, bez rezygnacji z jej odrębności.

Adaptacja jest procesem, w którym, jak pisze J. Burszta, „dokonuje się stopniowe dostosowywanie funkcji materialnych, społecznych i umysłowych elementów kulturowych danych grup ludności, tworzących określoną społeczność. W procesie tym zachodzi kilka szczegółowych zjawisk, a to: ujednoczenie elementów kulturowych poprzez częściową zmianę ich formy i funkcji, dyfuzja uznanych społecznie elementów kultury z obrębu jednych grup w inne, zanik innych, tych, które zostały społecznie nie uznane lub które w nowych warunkach straciły swoją użyteczność”<sup>12</sup>. P. Rybicki określa adaptację jako przystosowanie się do „nowych warunków geograficznych, cywilizacyjnych, wynikających ze skupienia heterogenicznej ludności”<sup>13</sup>. K. Kwaśniewski uważa, że adaptacja oznacza przystosowanie, a integracja scalanie<sup>14</sup>.

Bogate treści podkładane pod pojęcie adaptacji społeczno-kulturowej stanowią swoisty klucz do właściwego rozumienia procesów adaptacji różnych grup ludności na Śląsku Opolskim po 1945 roku.

<sup>9</sup> *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*. Red. W. Markiewicz, P. Rybicki. Poznań 1967.

<sup>10</sup> S. Nowakowski: *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim...*, s. 3.

<sup>11</sup> K. Kwaśniewski: *Adaptacja i integracja...*

<sup>12</sup> J. Burszta: *Integracja kulturowa wsi*. W: *Ziemie Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej*. Poznań 1970, s. 377.

<sup>13</sup> P. Rybicki: *Procesy społeczne oraz problemy socjologiczne*. W: *Ziemie Zachodnie...*, s. 430.

<sup>14</sup> K. Kwaśniewski: *Zderzenie kultur...*, s. 6.

## Instytucjonalne i polityczne czynniki integracji i adaptacji kulturowej

Przegląd prac badawczych poświęconych integracji kulturowej ludności rodzimej na Opolszczyźnie z innymi grupami osiedleńczymi i narodem polskim pozwala stwierdzić, że ich autorzy różnie ujmują tę problematykę. Mamy liczne studia ukazujące integrację różnych grup przybyszów z ludnością miejscową na płaszczyźnie pracy, języka, szkoły, oświaty, religii i sąsiedztwa. Inni badacze skupiają swoją uwagę na więziach nieformalnych na skutek wzajemnego oddziaływania wzorów kulturowych w sferze stosunków społecznych. Są też publikacje, które w procesie integracji i adaptacji społeczno-kulturowej akcentują głównie więzi formalne, płaszczyzny instytucjonalne, czynniki polityczne i państwowe jako źródła integracji i adaptacji. Tych prac jest niewiele, ale są ważne<sup>15</sup>.

Szkoła i system oświaty to instytucje, przez które państwo realizuje porządkująco-hierarchizujące działania w sferze postaw i zachowań, przekazując jednostkom i grupom różne orientacje dotyczące wartości i norm kulturowych. Szkoła jest elementem systemu kulturowego i dokonuje międzypokoleniowej transmisji zawartych w nim treści. Odbiorcami tej transmisji są członkowie wszystkich grup i zbiorowości społecznych, którzy znajdują w niej potwierdzenie lub negację swojej tożsamości kulturowej. Państwo, narzucając szkole określone przez system polityczny cele i treści edukacji, dokonuje często gwałtu symbolicznego na zbiorowościach o odmiennych od upowszechnianych przez oświatę wartościach i wzorcach kulturowych. Mechanizmy tej przemocy symbolicznej opisał Pierre Bourdieu<sup>16</sup>, radykalny socjolog oświaty. Przedstawił on różne ideologie oficjalne uzasadniające selekcję treści kulturowych i osobowości kształtowanych jednostek. Do ideologii tych zaliczył: ideologię technokratyczną, ukazującą system oświaty jako zespół wymogów określonych przez rynek pracy i warunki konieczne do wykonywania zawodu; ideologię aspiracji, głoszącą, że dzieci mające chęć do nauki mogą w szkole osiągnąć sukcesy zapewniające im awans społeczny; ideologię daru, związaną z poglądem, że powodzenie w edukacji jest rezultatem zdolności posiadanych jako „dar natury”.

Ideologie: technokratyczna, aspiracji, daru naturalnego mistyfikują dokonywaną przez system oświaty uzurpację kulturową klas panujących politycznie.

<sup>15</sup> A. Bartoszek: *Integracja narodowa na Śląsku Opolskim a instytucje lokalne i socjalistyczne państwo. Raport*. Katowice 1990 [maszynopis]. Zob. też: W. Jacher: *Kulturotwórcza rola szkoły na Śląsku Opolskim*. W: *Spoleczne problemy Górnego Śląska we współczesnych badaniach socjologicznych*. Red. W. Świątkiewicz. Katowice 1993.

<sup>16</sup> A. Sawisz: *System oświaty jako system przemocy symbolicznej w koncepcji P. Bourdieu*. „Studia Socjologiczne” 1978, nr 2, s. 241.

Klasy panujące w państwie samowolnie selekcionują treści kulturowe<sup>17</sup>. Przyjmując założenia teoretyczne P. Bourdieu, można by wskazać na słabości tradycyjnych ustaleń badawczych, które przypisywały szkole na Śląsku Opolskim szczególnie silne oddziaływanie integracyjne. Nie sposób bowiem zaprzeczyć, że – poza wszelkimi pozytywnymi wpływami szkoły i oświaty na integrację i adaptację – instytucje te nierzadko podważały i deprecjonowały gwarę śląską oraz regionalne śląskie wzory kulturowe.

Szkoła w czasach PRL-u była przekąźnikiem oficjalnej ideologii państwa socjalistycznego i w tym sensie stanowiła narzędzie gwałtu symbolicznego. Jednakże w okresie pionierskim, zaraz po 1945 roku, kiedy tworzyły się na Ziemiach Zachodnich i na Opolszczyźnie zręby nowego społeczeństwa, szkoła realizowała na Śląsku Opolskim ważne zadania: repolonizowała, stabilizowała, kształciła i jednocześnie przekazywała ideologię patriotyczno-narodową. A. Kwilecki pisał w 1960 roku: „Autochtoni oczekiwali na polską szkołę jako na instytucję, która odrodzi prześladowaną do tej pory mowę ojczystą, polską kulturę i oświatę. Dla repatriantów uruchomienie szkoły oznaczało krok w kierunku umocnienia ich pozycji na Ziemiach Zachodnich i normalizowanie się stosunków społecznych”<sup>18</sup>. W początkach swego funkcjonowania szkoła była również terenem starć i konfliktów między dziećmi i rodzicami z różnych grup osiedleńczych a społecznością rodzimą. Nieznajomość kultury i obyczajów ludności miejscowej przez nauczycieli i rodziców powodowała dystans i podejrzliwość wobec stałych mieszkańców tych ziem.

W późniejszym okresie szkoła i oświata pełniły coraz wyraźniej funkcje indoktrynacyjne idei socjalistycznego państwa, a to głównie przez programowe szerzenie swoiście rozumianego pokoju i patriotyzmu. Natomiast jako instytucja kulturotwórcza szkoła nie była przygotowana do rozwijania i wzbogacania regionalnej tożsamości kulturowej, a nawet powodowała wycofywanie się tożsamości etnicznej swoich wychowanków.

Studiując i analizując procesy integracji i adaptacji społeczno-kulturowej na Opolszczyźnie, nie wolno zapominać o roli, jaką w nich odegrał Kościół katolicki i religia. Wartości uniwersalne i narodowe znajdowały ciągłość i ożywienie w działalności Kościoła, który przyczyniał się do integracji poprzez ustanawianie polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich.

Kościół w swojej działalności religijnej i duszpasterskiej, utwierdzając wspólnotę wartości, języka, obrzędu, głosząc naukę moralną, przyczynił się do wyraźnego przyspieszenia adaptacji i niwelizacji ostrych początkowo różnic międzygrupowych. Nastąpiły jednak lata stalinowskie. Usunięto administracyjnie religię ze szkół i wypowiedziano walkę „ideologii religii”, co stało się dodatkowym powo-

<sup>17</sup> A. Bartoszek: *Integracja narodowa na Śląsku Opolskim...*, s. 12–13.

<sup>18</sup> A. Kwilecki: *Rola społeczna nauczyciela na Ziemiach Zachodnich w świetle pamiętników nauczycieli-osadników*. Poznań 1960, s. 58.



dem dla ludności rodzimej do zamknięcia się we własnej grupie, gdzie można było kultywować swoje obyczaje śląskie i religijne. Rok 1956 obudził nadzieję, ale niewiele zmieniła się sytuacja ludności śląskiej, która awans przez szkołę traktowała z dystansem. Wystarczy powiedzieć, że w roku akademickim 1957/1958 studiowało w WSP w Opolu 175 osób pochodzenia rodzimego, co stanowiło w ogólnej liczbie studentów Opolszczyzny zaledwie 1,1%. W liceach kształciło się około 18% młodzieży rodzimej, przy blisko pięćdziesięcioprocentowym jej udziale w całej populacji mieszkańców regionu opolskiego.

Polska ludność rodzima podlegała w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dwóm formom nacisku: gwałtowi symbolicznemu o charakterze kulturowym i gwałtowi ideologicznemu o charakterze politycznym ze strony państwa socjalistycznego, które w latach osiemdziesiątych, w czasie stanu wojennego, swoje działania starało się legitymizować tzw. racją stanu, nakazującą czujność wobec wroga zewnętrznego (zagrożenie niemieckie) i wewnętrznego (opozycja solidarnościowa). Tak formułowana treść legitymizacji władz socjalistycznego państwa stanowiła dla ludności rodzimej dodatkowy bodziec do poszukiwania własnej grupy odniesienia poza PRL-em i powrót do integracji etnicznej. Jak wskazuje historia ostatnich dziesięcioleci, tożsamość społeczna i narodowa ludności rodzimej kształtowała się pod wpływem doświadczeń negatywnych.

Niekorzystne układy między etosem pracy ludności rodzimej (ich gospodarnością, stanowczością, odpowiedzialnością) a dezorganizacją i niewydolnością struktur administracyjno-gospodarczych państwa socjalistycznego stanowiły kolejny element osłabiający więzi narodowe z Polską i skłaniający do poszukiwania dróg odniesienia w Republice Federalnej Niemiec.

Tak dokonywał się stopniowo proces wyobcowania ludności rodzimej z narodu i państwa polskiego oraz odrzucenie oficjalnych instytucji socjalizacji, takich jak szkoła, organizacje społeczne, układy polityczne. Powrót wolności obywatelskich w Polsce po czerwcu 1989 roku, upadek PRL i powstanie Polski demokratycznej umożliwiły ludności rodzimej na Opolszczyźnie i na Śląsku utworzenie Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego Mniejszości Niemieckiej – organizacji zmierzającej do odbudowy społecznej aktywności autochtonów odwołujących się do tożsamości narodowej niemieckiej, przy niejednoznacznym rozstrzygnięciu kwestii etnicznej przynależności ludności śląskiej. Równocześnie powstał Związek Górnoślazaków, którego członkowie nawiązują do polskości ludności rodzimej.

## Koncepcja tygla i mozaiki

W różnych studiach i pracach empirycznych na temat integracji i adaptacji społeczno-kulturowej na Śląsku Opolskim można znaleźć dwie metody interpretacji tych procesów<sup>19</sup>.

Jedna z nich próbuje tłumaczyć zachodzące zjawiska teorią swoistego tygla, w którym stapiają się różne elementy kultury przeniesione na Opolszczyznę przez kolejne fale migrantów. W następstwie tego stapiania miałyby powstać nowa, wyższa wspólnota cywilizacyjna i kulturowa, w której nastąpiłaby niwelacja starych bagaży kulturowych. Nowe pokolenie mieszkańców Opolszczyzny, nie czując już osobistych, uczuciowych związków z terenami, z których przybyli ich rodzice, byłoby bardziej podatne na integrację i adaptację i bardziej skłonne włączyć się w nurt kultury narodowej bez regionalno-etnicznych odniesień. Ta interpretacja procesów społecznych związanych z migracjami po 1945 roku nie jest wolna od ocen krytycznych, mianowicie takich, że w młodym pokoleniu nietrudno zauważyć tendencje do powracania do źródeł, do szukania swoich odrębności etniczno-kulturowych, choć już na innym poziomie.

Druga metoda interpretacji zachodzących procesów społecznych na Śląsku Opolskim akcentuje trwałość odrębności związanych z przyniesionymi kulturami i tradycjami, z chęcią ich kultuwowania i zachowania w życiu codziennym. Zwolennicy tego poglądu utrzymują, że zgodnie z naturą integracji, której istotą jest jedność, ale w różnorodności, na Śląsku Opolskim nie nastąpiła niwelacja różnych bagaży kulturowych przyniesionych tu przez różne grupy osiedleńcze po 1945 roku, jednakże istniejące odrębności kulturowe migrantów nie są źródłem konfliktów, lecz układają się na kształt mozaiki, która stanowi harmonijną całość złożoną z różnych elementów.

Nasuwa się pytanie, która z tych koncepcji lepiej służy zrozumieniu procesów integracji i adaptacji społeczno-kulturowej na Śląsku Opolskim. Łatwo zauważyć, że każda z nich tylko częściowo może tłumaczyć zachodzące procesy społeczne. Nadal bowiem aktualne jest pytanie, co w procesach integracji i adaptacji jest elementem, który sprawia, że pozostawiają one trwałe skutki (pozytywne lub negatywne) ważne dla życia jednostki lub społeczności. Przyjmując, że każdy myślący człowiek ma własną wizję i własną interpretację zjawisk zachodzących wokół nas, trzeba stwierdzić, że po 1945 roku tych wizji i interpretacji procesów społecznych na Opolszczyźnie było wiele. Poszukiwano usilnie takiego czynnika, który by te różne wizje zgeneralizował.

W moim przekonaniu, opartym przede wszystkim na badaniach socjologicznych, które prowadziłem przez wiele lat sam i z zespołami na Śląsku Opol-

---

<sup>19</sup> O koncepcji interpretacji procesów społecznych pisze K. Ż y g u l s k i: *Rola kultury w integracji Ziemi Odzyskanych*. Olsztyn 1987, s. 67.

skim<sup>20</sup>, tym czynnikiem generalizującym była kultura. Przyczyniała się ona do znoszenia stereotypów migranta i tubylca w mozaice ludnościowej Opolszczyzny. Kultura pozwalała wprowadzić w stosunki międzyludzkie elementy socjalizacyjne i realistyczne.

Niestety, badania socjologiczne prowadzone po roku 1990 ukazują niepokojące zjawisko. Na skutek powstania silnej społeczności mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim kultura zaczyna nabierać cech etnicznych, to znaczy zaczyna się zamykać w kręgu własnej zbiorowości („swoich”, własnej grupy), nie działa więc prointegracyjnie. Pozytywnym zjawiskiem jest to, że w ostatnim pięcioleciu widać wyraźną tendencję do unikania sytuacji konfliktowych w sferze kultury. Zwycięża powoli koncepcja uznania mozaikowego charakteru całej społeczności Śląska Opolskiego, traktująca wielość i różnorodność w kategoriach bogactwa, a nie konfliktu, w myśl zasady, że różnorodność w kulturze cieszy, a nie smuci. Różnorodność bowiem wyraża bogactwo kultury i jej dynamikę. Znamionuje społeczności dojrzałe cywilizacyjnie i bogate osobowościowo.

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej stanowi niewątpliwie asumpt do tworzenia skutecznych mechanizmów zapewniających zachowanie bogactwa i atrakcyjności własnych kultur oraz umiejętności korzystania z bogactw innych kultur. To pozwala na stwierdzenie, że dzisiaj wzrasta znaczenie kultury jako czynnika integracji i adaptacji społeczno-kulturowej jednostek i społeczeństw.

---

<sup>20</sup> Zob. np. *Wzory społeczno-kulturowe młodego pokolenia...; Sytuacja społeczno-kulturowa mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku*, Red. W. J a c h e r. Kielce 1993; *Integracja społeczna ludności rodzimej Śląska po 1945 roku*, Red. W. J a c h e r. Opole 1994.

#### **Cultural integration and adaptation in the near boarder communities – on the example of Opole Silesia region**

#### **S u m m a r y**

The study is composed of the following issues: the analysis of the notions of cultural integration and adaptation as operational categories ordering the social space of Opole Silesia; description of the institutional and political factors of cultural integration and adaptation functioning at schools and in education; application of the concept of 'a melting pot' and 'a mosaic' as a way of interpretation cultural and social processes in Opole Silesia after 1945; reflecting on groups of settlements in Opole Silesia after 1990 in the aspect of crystallising the German minority and native Silesian population.

**Die Integration und die Kulturanpassung der Grenzbewohner  
am Beispiel des Oppelner Schlesiens**

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der Arbeit werden folgende Fragen erörtert: die Begriffe *Integration* und *Kulturanpassung* als Operationskategorien, die den sozialen Raum des Oppelner Schlesiens anordnen lassen; institutionelle und politische Faktoren der Integration und Kulturanpassung in der Schule und im Bildungssystem; die Anwendung der Konzeptionen von einem „Tiegel“ und einem „Mosaik“ zur Interpretation der sozialen und kulturellen Prozesse in Oppelner Schlesien nach 1945; die Siedlungsgruppen in Oppelner Schlesien nach 1990 der sich herauskristalisierten deutschen Minderheit und des einheimischen schlesischen Volkes.